

Відображення в історичній літературі діяльності медичних товариств на терені України в другій половині XIX – на поч. XX ст.

подається історіографічний аналіз літератури, присвяченої діяльності медичних товариств на терені України в другій половині XIX – на поч. XX ст.

Ключові слова: медичні товариства, історична література, соціальна медицина, гігієна, земська медицина.

У великому масиві літератури, присвяченій діяльності медичних товариств помітно вирізняються публікації про їхню санітарно-протиепідемічну роботу в другій половині XIX – на початку XX ст. Вони дозволяють установити пріоритетні напрями санітарно-протиепідемічної, теоретичної і практичної роботи медичних товариств, зумовлених викликами часу, епідемічними захворюваннями, необхідністю збереження ринку найманої праці та військовими потребами. Публікації другої половини XIX – початку XX ст. з історії науково-медичних товариств розкривають роль і значення не лише громадських організацій лікарів у подоланні соціальних хвороб та покращенні протиепідеміологічної обстановки в містах і селах, на біржах праці, а й визначають персональний внесок учених-лікарів у розвиток санітарно-профілактичної справи на терені України.

Літературу про діяльність медичних товариств можна умовно розділити на декілька груп. Першу – становлять «Труды Общества киевских врачей», «Записки Новороссийского общества естествоиспытателей», «Труды Харьковского медицинского общества» та ін. Згадані видання дозволяють ознайомитися з планами наукової і практичної роботи наукових товариств у масштабах губерній, повітів та окремих міст, з'ясувати пріоритетні напрями роботи, які визначалися конкретною соціальною і епідеміологічною обстановкою в різних регіонах Російської імперії. Названі видання розкривають кількісно-якісний склад членів наукових товариств, коло їхніх наукових інтересів, плінність керівного складу громадських об'єднань лікарів тощо. «Записки...» і «Труды...» виступають, з одного боку, важливим історичним джерелом вивчення най-

важливіших етапів становлення і діяльності медичних товариств, а з іншого – історіографічним джерелом, яке дозволяє простежити еволюцію наукової думки в товаристві вчених-лікарів, простежити зміну наукових пріоритетів і парадигм в процесі нагромадження експериментального матеріалу та його узагальнення, нових відкриттів, взаємодії вітчизняної і зарубіжної медичної науки. Особливий історіографічний інтерес становлять праці видатних учених, фундаторів медичної науки, які друкувалися на сторінках видань наукових товариств. Наприклад, В.К. Високович у статті «О причинах возникновения и развития холерной эпидемии в Киеве» указував на водний механізм зараження холерними вібріонами, пропонував найефективніший на той час засіб проти холери – щеплення холерною вакциною [1]. О.В. Корчак-Чепурківський у статті «Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени» подає глибокий аналіз санітарно-гігієнічної роботи в Київській губернії, окреслює фінансово-економічні, кадрові проблеми, які перешкождали впровадженню санітарно-епідеміологічної служби, яка б систематично і планомірно здійснювала профілактику захворювань [2]. М.О. Гамалія в роботі «О некоторых заразных болезнях Одесского птичьего рынка» описував виділений у 1888 р. холероподібний вібріон у птахів, який назвав «вібріоном Мечникова» та пропонував шляхи лікування свійських птахів [3]. В.В. Фавр у публікації «О голодном хлебе 1898 года» проаналізував причини голоду в Росії, констатує, що в XIX ст. на теренах імперії спостерігалось 48 неурожайних років, які супроводжувалися голодом, тоді як в країнах Західної Європи це соціальне лихо фактично зникло з суспільного життя. Дослідник вносить

пропозиції стосовно можливого приготування сурогатного хліба в неурожайні роки, аналізує зразки «голодного хліба» з Бузульського повіту Самарської губернії [4].

Важливий фактичний матеріал з глибокими узагальненнями і висновками міститься у звітах та протоколах Київського, Одеського, Харківського медичних товариств другої половини XIX – початку XX ст. Так, у звіті Одеського товариства лікарів від 7 червня 1886 р. йшлося про створення Одеської бактеріологічної станції, її кошторис та напрямки діяльності, а також теоретичні і прикладні здобутки М.О. Гамалія у виготовленні вакцини від сказу, його подальші наукові пошуки [5].

У протоколах Харківського медичного товариства знаходимо узагальнюючу інформацію про санітарно-гігієнічні і протиепідемічні заходи та впровадження наукових розробок у галузі епідеміології і гігієни громадською організацією, яка виступила ініціатором створення санітарних комісій при міській управі [6]. Якщо врахувати те, що протоколи готувалися безпосередньо вченими-лікарями і відбивали тогочасну наукову медичну думку, то вони слугують важливим історіографічним джерелом вивчення найважливіших етапів розвитку медичної справи в другій половині XIX – на початку XX ст.

Отже, історіографія історії медичних товариств другої половини XIX – початку XX ст. включає великий комплекс літератури, яка так би мовити, мала земське походження (опубліковані доповіді губернських земських з'їздів, учасниками яких були члени медичних товариств, статистичні описи окремих губерній, праці постійних медичних комісій при губернських земських управах, земські медичні збірники, журнальні публікації Товариства російських лікарів у пам'ять М.І. Пирогова та ін.). Окрему групу становлять наукові праці видатних діячів земської медицини, демографів, які водночас активно працювали і в медичних товариствах, зокрема, Б.Б. Веселовського, Л.Б. Грабовського, Д.П. Журавського, С.М. Ігумнова, О.В. Корчак-Чепурківського, П.Ф. Кудрявцева, О.М. Марзеєва, М.І. Тезякова, М.С. Уварова, опубліковані окремими збірниками за кошти земств з метою їх територіального поширення.

За авторством публікації другої половини XIX – початку XX ст. належали земським ліка-

рям, ученим-лікарям, демографам та ін., які тісно взаємодіяли між собою в київському, одеському, харківському наукових товариствах. Якісно-кількісний склад київського товариства лікарів прослідковується в «Біографічному словнику професорів і викладачів Імператорського Університету св. Володимира (1834-1884)», який вийшов під редакцією професора В.С. Іконнікова в 1884 р.

Другу групу становлять історико-статистичні, енциклопедичні видання, в яких розглядаються багатоаспектні дослідження наукових медичних товариств та університетських кафедр. Зокрема, йдеться про «Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира», опубліковані в 1884 р. під редакцією В.С. Іконнікова [7].

У виданні висвітлюється внесок професорів медичного факультету Київського університету св. Володимира у створенні громадських організацій та наукових медичних товариств, зокрема, Товариства київських лікарів та вказується на участь членів Товариства у заходах щодо подолання епідемії холери, паразитарних тифів та інших гострозаразних інфекційних хвороб, обговорення низки питань санітарії, гігієни і епідеміології, створення з ініціативи професора Н.А. Хржонцевського Комісії народних медичних читань [8].

Важливим історіографічним джерелом, яке дозволяє відслідкувати хід наукової думки в медичних товариствах, зокрема, стосовно профілактики, діагностики і лікування хвороб минулих століть, є наукові публікації, вміщені в періодичній пресі другої половини XIX – поч. XX ст.

Знаковою подією для наукової медичної громадськості став вихід у світ першого на терені України в складі Російської імперії щотижневого наукового медичного часопису «Современная медицина», заснованого професором О.П. Вальтером у 1860 році. Часопис виходив до 1880 р. і відзначався високим теоретичним рівнем, що дозволило історику медицини М.П. Мультиановському назвати його «кращим медичним виданням свого часу».

У цьому медичному часописі друкувалися статті відомих учених, членів медичних товариств і кафедр провідних університетів України з фізіології, анатомії, соціальної медицини.

Особлива увага приділялася просвітницькій медичній роботі, пропаганді і поширенню досягнень вітчизняної і зарубіжної медицини.

У зв'язку із зростаючими науковими запитами медичних товариств, розвитком медицини в цілому в другій половині XIX – на поч. XX ст. з'являється низка нових періодичних видань, водночас змістовно чіткішою стає їх профільність і спеціалізація.

Якщо в першій половині XIX ст. переважали загальномедичні журнали, то в другій половині XIX – на поч. XX ст. поширювалися часописи з окремих медичних напрямків та дисциплін.

В умовах Першої світової війни, яка принесла погіршення умов життя пересічним громадянам, активізувалися епідемічні захворювання, загострилися соціальні хвороби. Учені-лікарі, члени наукових медичних товариств знову виявилися на передових рубежах боротьби з епідеміями, працюючи одночасно і на фронті, і в тилу. У воєнне лихоліття учені продовжували досліджувати питання соціальної гігієни, зокрема, С.А. Томілін підготував працю «Сельское жилище в России, как один из факторов распространения туберкулеза» (1914 р.), а О. Л. Смідович «О санитарном состоянии жилищ Екатеринбургской губернии и мерах к улучшению жилищных условий» (1914 р.) та ін.

У період визвольних змагань 1917-1920 рр., гострої військово-політичної боротьби дослідження наукових товариств лікарів фактично припинилися або носили епізодичний, фрагментарний характер.

До когорти учених-лікарів, які не дивлячись на складні умови життя і праці, продовжували наукові пошуки в той час, слід віднести О.В. Корчак-Чепурківського, О. Марзеєва, М.М. Костяміна, Г.В. Хлопіна, С.А. Томіліна та ін.

Отже, перший історіографічний період включає великий масив історичної, історико-статистичної, енциклопедичної, навчально-методичної літератури, яка відображує зміст і структуру, організаційні, фінансові заходи діяльності наукових медичних товариств другої половини XIX – поч. XX ст., якісно-кількісний склад дослідників, що дозволяє вважати цей етап визначальним у становленні санітарно-профілактичного, протиепідеміологічного, статистико-гігієнічного, просвітницького напрямів роботи в медицині, а також таким, що заклав теоретичні підвалини сучасної медицини.

У 1920-і рр. розпочинається новий історіографічний період вивчення становлення і діяльності медичних наукових товариств на терені України в другій половині XIX – на поч. XX ст. Актуальність вивчення досвіду діяльності наукових товариств лікарів, особливо в галузі профілактики захворювань «дореволюційного часу» зумовлювалася, по-перше, виокремленням у самостійні напрями в 1920-і рр. в радянській медицині соціальної, професійної, шкільної гігієни, яка мала відповідати новим цілям і завданням соціалістичного будівництва. По-друге, радянська система, проголосивши гасло покращення соціального здоров'я в країні, водночас намагалася протиставити «нове» – «старому», поставити під сумнів надбання буржуазної практичної медицини. Саме тому у 30-і рр. XX ст. в науковій і пропагандистській літературі відкрито насаджувалися односторонні негативні оцінки, наприклад, стосовно земської медицини, з якою тісно співпрацювали члени наукових медичних товариств Києва, Одеси, Харкова. Наприклад, А.Л. Карасьов вважав «земщину» пережитком у середині радянської системи охорони здоров'я, який є одним із проявів головної небезпеки правого ухилу на цьому етапі. Негативні оцінки стосовно земської медицини і діяльності учених-лікарів буржуазного минулого на певному етапі поділяв і тодішній народний комісар охорони здоров'я М.О. Семашко (колишній земський лікар), хоча ним в основу радянської медицини були покладені принципи земської, які пропонували і впроваджували члени наукових товариств другої половини XIX – поч. XX ст. на засадах загальнодоступності і безплатності.

Отже, зміна політичних акцентів в оцінці дореволюційної медицини, доробку учених-членів наукових товариств, спроба на угоду комуністичної ідеології применшити її роль і значення в формуванні основ соціальної медицини, спостерігається в радянській історіографії 1920-х – першої половини 1930-х років. Водночас, велика увага вчених, колишніх членів наукових товариств, які продовжували працювати в радянських вузах і системі охорони здоров'я, залишалися наслідками ідей старої європейської медичної школи, прагнули зберегти і примножити національну медичну традицію. Лише після масових репресій другої половини 1930-х рр., коли більшість учених-лікарів, носіїв демократичної традиції в медицині були фізично знищені або

ізолювані від наукової роботи в сталінських таборах, в радянській історіографії історії становлення і діяльності медичних товариств лікарів запанували на десятиліття однобічні класові, партійні оцінки. У зв'язку із масовими репресіями, великими людськими втратами внаслідок голодомору 1932-1933 рр., погіршенням умов життя і праці радянських людей, новими спалахами інфекційних та активізацією соціальних захворювань дослідження як із соціальної гігієни, так і історії профілактичної медицини, над чим працювали десятиліттями учені-лікарі минулого століття, були визнані політично шкідливими. Адже вони мали б базуватися на порівняльно-статистичних, історичних, документальних джерелах, які відкривали масштаби і глибину трагічних експериментів радянської влади над власним народом, реалізуючи сталінський план побудови соціалізму. Заборони і вибірковість наукових пошуків в галузі соціальної медицини, виключали з наукового поля конкретні соціально-гігієнічні дослідження, зокрема, вивчення впливу соціальних факторів на здоров'я різних груп населення, а підручники для вузів з цієї дисципліни зводилися до рівня посібників з організації охорони здоров'я.

Військові події 1941-1945 рр. корегували наукові дослідження в галузі медицини на розв'язання конкретних завдань війни – відновлення здоров'я поранених, попередження епідемічних захворювань на фронтах, реабілітація інвалідів війни.

Характерна ознака історичних досліджень 1950-х рр. – поява нових заборонених тем і «білих плям» в історії другої половини XIX – поч. XX ст., серед яких наукова, педагогічна, організаційна діяльність видатних учених-членів медичних товариств Києва, Одеси, Харкова та ін. Демократичні принципи самоорганізації вчених-лікарів, їх тісна співпраця із зарубіжними вченими на проривних напрямках медичної науки минулого століття виявилися небезпечними для тоталітарного режиму. Упродовж 50-х рр. XX ст. радянські науковці замовчували видатний внесок вітчизняних учених-лікарів у розвиток європейської і світової медицини. Серед них О.В. Корчак-Чепурківський і його учні М.А. Кудрицький, В.Я. Підгаєцький, В.В. Удовенко, які були звинувачені в «буржуазному націоналізмі» за сфабрикованою комуністичним режимом «Справою спілки визволення України» в 1939 році.

Саме тому переважна частина досліджень в галузі історії становлення медичної науки в 1950-і рр. торкається розвитку науково-медичної думки в Київському, Новоросійському, Харківському університетах. Так, в 1955 р. була захищена кандидатська дисертація, присвячена діяльності медичного факультету Новоросійського університету. Наприкінці 1950-х рр. виходять у світ публікації професорів П.І. Баранника і С.С. Познанського, Г.Х. Шахбазяна, де йшлося про етапи становлення кафедри загальної гігієни Київського медичного інституту.

Низку праць, в яких досліджуються питання становлення і розвитку медичних кафедр Харківського університету, присвятив наприкінці 1950-х рр. В.М. Жаботинський.

Наприкінці 1950-х – на поч. 1960-х рр., в умовах «хрущовської відлиги», після критики культу особи Сталіна виходять у світ наукові праці і захищаються дисертаційні роботи, присвячені видатним ученим-лікарям, колишнім членам наукових медичних товариств, С.М. Ігумнову, О.О. Корчак-Чепурківському, Г.В. Хлопину та ін.

1960-і рр. розпочалися із дискусії про виокремлення соціального напрямку гігієни та фактичного його відновлення в 1965 р. після тридцятирічного знекровлення в науці і на практиці тоталітарним режимом, який всіляко приховував масштаби людських жертв і страждань, викликаних соціальними експериментами та масовими репресіями комуністичного режиму. У цей час у Радянській Україні публікуються одними із перших у Радянському Союзі соціально-гігієнічні дослідження, захищаються кандидатські дисертації про вплив соціальних чинників на здоров'я населення, зокрема дітей (Г.І. Вихристюк, В.П. Неділько, О.М. Ціборовський).

Особливо активізуються дослідження з історії медичних товариств у 1960-х рр. У 1965 р. вийшов збірник статей за редакцією В.П. Новаченка до 100-річчя діяльності Харківського медичного товариства [9]. У ювілейному збірнику дослідник П.Д. Петров розкриває історичні аспекти становлення Харківського медичного товариства та його санітарно-протиепідемічну діяльність, аналізує наукові розробки в галузі гігієни санітарії, епідеміології, бактеріології, боротьби з соціальними хворобами, простежує створення низки науково-дослідних установ, а саме: протидифтерійного, Пастерівського інститутів, бактеріологічної станції, Жіночого медич-

ного інституту, висвітлює науково-практичну діяльність членів товариства [10].

Інформаційно насичена праця О.І. Лотової з історії зародження медичних товариств у Російській імперії виходить у світ в 1962 р. Особливий науковий інтерес становлять ті її публікації, в яких підбиваються підсумки вивчення історії гігієни і санітарії. Так, у 1962 р. вийшла в світ робота О.І. Лотової «Русская интеллигенция и общество в России», де аналізуються праці відомих учених-гігієністів [11].

Інформацію про медичні наукові товариства було подано в енциклопедичних виданнях – Українській Радянській енциклопедії, Великій медичній енциклопедії тощо.

Окрім узагальнених даних про наукові товариства, «Велика медична енциклопедія» помістила статтю Ю.П. Лисицина та Ю.А. Шилиніса про міжнародні конгреси з алкоголізму та наркоманії, починаючи з 1885 р., гігієни і демографії (з 1852 р.), охорони дитинства (з 1883 р.), промислової медицини (з 1905 р.) та гігієни і профілактичної медицини (з 1905 р.) [12].

У зв'язку з 125-річчям від дня народження О.В. Корчак-Чепурківського виходить серія публікацій Є.Я. Білецької, В.Ф. Рудиченка, К.М. Сіяняка, в яких подається оцінка науково-педагогічної діяльності видатного вченого [13].

Діяльності О.В. Корчака-Чепурківського в Бесарабському земстві присвячені статті Є.П. Попушоя та В.А. Юкси «Вклад А.В. Корчака-Чепурковського в развитие здравоохранения и борьбу с эпидемиями в Молдавии» і «Приостановить эпидемию». У цих публікаціях автори розкривають Бесарабський період діяльності О.В. Корчака-Чепурківського (1891-1897 рр.) і показують його як талановитого організатора охорони здоров'я в губернії, професіонала-епідеміолога та історика земської медицини.

У другій половині 1980-х рр. розпочався новий етап вивчення історії медичних товариств. Він характеризується появою в Радянській Україні зарубіжних видань, авторами яких були колишні ідеологічні опоненти, «буржуазні фальсифікатори» історії. Це стало можливим завдяки проголошеній компартійним лідером М.С. Горбачовим «широкої демократизації» і «гласності», втраті правлячою партією монополії на історичну істину.

У 1988 р. історик медицини В. Плющ видає в Чикаго другий том «Матеріалів до історії укра-

їнської медицини». В одній із статей В. Плющ розглядає питання санітарної статистики, організації земської медицини, наукових товариств та їх ролі в становленні гігієни, боротьбі з епідеміями і соціальними хворобами. Дослідник показує особливе місце наукових з'їздів лікарів у проведенні протиепідемічних заходів, налагодженні систематичної і планомірної допомоги бідному міському населенню України [14].

Розглядаючи хронологію проведення з'їздів природознавців, зарубіжний дослідник підкреслив, що вони вперше були організовані на терені України. Другий крайовий з'їзд природознавців та лікарів відбувся в Києві 1862 року і прийняв рішення про регулярне скликання таких з'їздів. Перший загальноросійський з'їзд природознавців і лікарів відбувся в Петербурзі лише в 1867 р., на якому доповідь відомого українського вченого О.Я. Данилевського поклала початок активній участі науковців з України в цих з'їздах [15].

Напередодні розпаду Радянського Союзу, в 1990 році, виходять праці К.К. Васильєва про діяльність Одеського науково-медичного товариства, яке згодом трансформувалося у відомий медичний центр по вивченню і боротьбі з інфекційними хворобами людини, потужний осередок епідеміологічних, мікробіологічних та імунологічних знань [16].

Отже, другий історіографічний період історії становлення і діяльності наукових товариств характеризується, насамперед, великим масивом наукової літератури, який формувався на різних етапах історіографічного процесу, а тому вирізняється повнотою і рівнем достовірності авторських узагальнень, зазнавав ідеологічного і цензурного впливу як під кутом зору методології досліджень, так і формування змістовної компоненти історичних розвідок.

З проголошенням у 1991 р. незалежної Української держави розпочався новий, сучасний історіографічний період вивчення історії становлення і діяльності медичних товариств.

Історичні дослідження, які так чи інакше дотичні до обраної теми і були виконані в третьому, сучасному історіографічному періоді, можна умовно поділити на декілька груп. Першу – складають видання з історії НАН України та Академії медичних наук та ін., які дозволяють глибше зрозуміти основні етапи і тенденції становлення і діяльності медичних товариств на терені України в другій половині XIX – на поч. XX ст.

В українській історіографії останніх років з'явилася низка праць, в яких відображується діяльність Київського, Одеського, Харківського наукових товариств, в яких формувалися наукові основи сучасних медичних знань.

У 2010 р. до 170-річчя утворення Товариства київських лікарів вийшли статті О.Т. Волика, В.В. Загороднього, В.Т. Нековаля, К.С. Паламарчука, О.М. Ціборовського. З цієї ж нагоди Національна наукова медична бібліотека видала бібліографічний покажчик за редакцією генерального директора НМБУ Р.І. Павленко, у якому відображується науковий доробок членів Товариства київських лікарів та подаються описи їхніх друкованих праць за період з 1840 по 1928 рр. [17].

Серед монографічних досліджень, в яких розглядається діяльність наукових медичних товариств та їх роль у становленні соціальної медицини в Україні, слід відзначити монографію О.М. Ціборовського «На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні» [18].

Розглядаючи діяльність учених-мікробіологів, С.П. Руда у монографії «Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)» розкрила науково-практичні результати, отримані членами Харківського, Київського та Новоросійського товариств [19].

У наукових публікаціях В.С. Савчука подаються деякі відомості стосовно створення та діяльності Товариства одеських лікарів [20].

Основні напрями санітарно-протиепідемічної діяльності Товариства київських лікарів, Одеського товариства лікарів та Харківського медичного товариства відображені в низці статей у фахових виданнях Н.І. Коцур.

Впродовж останніх десятиліть питанню медичних товариств, деяким аспектам історії мікробіології, епідеміології присвячені дисертаційні та монографічні дослідження С.П. Рудої, Л.П. Товкун, перші аналітичні публікації К.К. Васильєва.

Регіональні аспекти діяльності медичних товариств, їх взаємодія із земською медициною відображені в публікаціях Н.І. Коцур, Д.А. Мірошніченка та автора запропонованого наукового проекту [21].

Отже, історіографічний аналіз літератури про становлення і діяльність медичних товариств на терені України в складі Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. показує, що їх поява і багатогранна робота була підготовлена соціально-економічними і політичними чинниками, потребами розвитку самої медичної сфери і стала адекватною відповіддю науково-медичної громадськості викликам часу.

Великий масив літератури про Київське, Одеське і Харківське наукові товариства лікарів підтверджує їх визначальну роль у подоланні спалахів тифу, чуми, холери, віспи та інших епідемій, організації науково-дослідних бактеріологічних лабораторій, санітарних станцій, загонів, ізоляторів, проведенні заходів по дезінфекції та дератизації в містах і селищах, армійських підрозділах.

Наукові товариства започаткували нові галузі науки – епідеміологію, бактеріологію, соціальну гігієну та ін., потреба в яких визначалася реаліями життя, актуалізували проблему соціального здоров'я в масштабах Російської імперії. Історіографічні джерела засвідчують, що саме учені О.В. Корчак-Чепурківський, І.П. Скворцов, Н.А. Хржонцевський, А.І. Якобій та ін. науково довели, що для успішної боротьби з епідеміями слід поліпшити соціальні стандарти життя пересічної людини. З цією метою проводилася велика наукова і просвітницька робота серед населення України.

Водночас історіографічний аналіз показує важливість і необхідність подальших досліджень історії окремих напрямів роботи наукових товариств лікарів другої чверті XIX – початку XX ст., матеріально-технічного, фінансового забезпечення діяльності самоврядних медичних організацій, особистісного виміру надбань вітчизняної науки на тлі викликів часу.

Джерела та література

1. Высокович В.К. О причинах возникновения и развития холерной эпидемии в Киеве в . / В.К. Высокович // Труды Общества киевских врачей. – К., 1908. – Т. 9. – Вып. 2. – С. 7.

2. Корчак-Чепурковский А.В. Наши общественно-санитарные нужды настоящего времени / А.В. Корчак-Чепурковский // Труды Общества киевских врачей с прил. протоколов за 1904 г. – К., 1905. – Т. 8. – Вып. 2. – С. 1-13.

3. Гамалея Н.Ф. О некоторых заразных болезнях Одесского птичьего рынка / Н.Ф. Гамалея // Записки Общества сельского хозяйства Южной России. – 1888. – № 5-7. – С. 72-75.
4. Фавр В.В. О голодном хлебе 1898 года / В.В. Фавр // Труды Харьковского медицинского общества. – Х., Вып. 2. – С. 1-26.
5. Отчет Одесского общества врачей 7-го июля. – Одесса, 1886. – 27с.
6. Приложение и протоколы Харьковского медицинского общества. – Х., 1885. – Вып. 5. – С. 1-3.
7. Историко-статистические записки об ученых и учебно-воспитательных учреждениях университета св. Владимира / под. ред. В.С. Иконникова. – К., 1884. – 213-224; 676.
8. Там само. – С. 302-307.
9. 100-летие Харьковского научного медицинского общества. 1861-1961: Сборник очерков и статей / за ред. В.Т. Новаченко. – К.: Здоров'я, 1965. – 257 с.
10. Петров П.Т. К истории Харьковского научного медицинского общества (1861-1961) / П.Т. Петров // 100-летие Харьковского научного медицинского общества (1861-1961). – К.: Здоров'я, 1965. – С. 7-69.
11. Лотова Е.И. Русская интеллигенция и вопросы общественной гигиены. Первое медицинское общество в России / Е.И. Лотова. – М.: Госиздат, 1962. – С. 74.
12. Лисицын Ю.П. Съезды медицинские, конгрессы / Ю.П. Лисицын, Ю.А. Шименис // Большая мед. энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1985. – Т. 24. – С. 411-422.
13. Синяк К.М. Авксентий Васильевич Корчак-Чепурковский / К.М. Синяк, В.Ф. Рудиченко // Врачеб. дело. – 1983. – № 4. – С. 118-121.
14. Плющ В. Лікарські товариства і наукові з'їзди лікарів у Східній Україні (1840-1946): історичний нарис / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. – Чикаго: Вид. УЛТПА, 1988. – Т. 2. – С. 1-22.
15. Там само. – С. 22.
16. Васильев К.К. Деятельность Общества одесских врачей / К.К. Васильев // Сов. здравоохранение, 1990. – № 1. – С. 68-71.
17. Товариство Київських лікарів: бібліографічний покажчик / [наук. ред. Павленко Р.І.]. – К., 2010. – 119 с.
18. Ціборовський О.М. На варті здоров'я: монографія / О.М. Ціборовський. – К.: Фант, 2010. – 430 с.
19. Руда С.П. Науково-просвітницька діяльність медичних товариств України на межі XIX-XX століть // Наука і освіта: Зб. наук. праць АН вищої школи України. – К.: Хрещатик, 1997. – Кн. 1. – С. 85-88.
20. Савчук В.С. Естественно-научные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. / В.С. Савчук. – Днепропетровщина: Изд. Днепропетровского ун-та, 1994. – 232 с.
21. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-і рр. XX століття) / Н.І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 725 с.

Неля Самойленко

Отражение в исторической литературе деятельности медицинских обществ на территории Украины во второй половине XIX – нач. XX в.

Подается историографический анализ литературы, посвященной деятельности медицинских обществ на территории Украины во второй половине XIX – нач. XX в.

Ключевые слова: *медицинские общества, историческая литература, социальная медицина, гигиена, земская медицина.*

Nelya Samoilenko

Displays in the historical literature of medical societies in in the second half of the nineteenth – early twentieth century

Served historiographical analysis of literature devoted to medical societies in Ukraine in the second half of the nineteenth – early twentieth century.

Key words: *medical society, historical fiction, social medicine, hygiene, rural medicine.*